

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.10.38>**Анна Наконечна,**

асистент кафедри теорії та філософії права

юридичного факультету

Львівського національного університету імені Івана Франка

ЕФЕКТИВНІСТЬ ВПЛИВУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ НА ЗАДОВОЛЕННЯ ЛЮДСЬКИХ ПОТРЕБ ТА ІНТЕРЕСІВ

Стаття присвячена аналізу сутності ефективності позитивного правового регулювання та методів виявлення його впливу на стан задоволення людських потреб та інтересів. Так, ефективність задоволення людських потреб та інтересів (Е) як одна з основних цілей позитивного правового регулювання визначається як співвідношення фактично досягнутих показників обсягу задоволення потреб та інтересів певних суб'єктів (Р – результат) із запланованими (цільовими) кількісними показниками (М – ціль), де:

- метою правового регулювання (метою закону) є результати впровадження закону, які є передбачуваними та бажаними для правотворчого органу.

- результати реалізації правового регулювання – це встановлення соціальних наслідків (змін) реалізації, реалізація правової норми (закону).

Є два способи його визначення, а саме:

1) встановлення кількісних показників стану певного явища (системи) до та після введення нових правил (метод факторного аналізу), що складається з декількох етапів, у тому числі

I факторизація (ідентифікація) (виділення) тих факторів (чинників), які так чи інакше впливають на досліджуваний стан задоволення певної соціальної потреби;

II квантифікація (кількісна оцінка) (визначення кількісних показників впливу кожного фактору на стан задоволення загальних соціальних потреб та інтересів (шляхом експертного опитування);

III визначення середнього показника ефективності (встановлення соціальних результатів внаслідок реалізації закону);

2) відношення того, що склалося в результаті дії цього правила, до того, що сталося б, якби це правило не працювало (логічні, психологічні та конкретно-соціологічні методи).

Серед них перший був визначений таким, що може бути використаний для вимірювання ефективності впливу позитивного правового регулювання на стан задоволення потреб та інтересів загальносоціальних.

Також наведена вище формула ефективності була конкретизована стосовно стану задоволення кожного з двох різновидів людських потреб та інтересів: а) власне правових та б) неправових (загальносоціальних). Це зумовлено тим, що за допомогою суто юридичних засобів власне правові потреби (інтереси) можуть бути задоволені повністю (стовідсотково), частково або взагалі не задовольняються; а вплив правового регулювання на задоволення загальносоціальних потреб (інтересів) зазвичай обмежується лише стріянням (повним або частковим) такому задоволенню.

Ключові слова: ефективність позитивного правового регулювання, загальносоціальні потреби, правові потреби, факторизація, квантифікація.

Постановка проблеми. Виходячи із загального поняття цінності, можна стверджувати, що цінність правового регулювання зумовлюється і характеризується його позитивною роллю у задоволенні людських потреб та інтересів. Її виявлення потребує з'ясування двох основних питань: по-перше, що становлять потреби й інтереси суб'єкта (індивіда, групи, класу, всього суспільства), які задовольняються цим регулюванням; по-друге, в чому полягають ті властивості, через які воно здатне задовольнити такі потреби

та інтереси. Отже, і цінність правового регулювання може бути розкрита, передовсім, в рамках потребового підходу [13, с. 10-12]. Відповідно до нього встановлено, що стосовно потреб й інтересів позитивно-правове регулювання виконує кілька функцій, виступає опосередкованою, службовою або, як прийнято називати, інструментальною цінністю. А також з позиції потребового підходу щодо вирішення аксіологічних проблем у правовому регулюванні можливо і необхідно вбачати ще і його власну цінність [13, с. 13].

Самостійним показником зазначеної ролі позитивно-правового регулювання, що може бути предметом навіть емпірично-правового дослідження, має бути *ефективність* впливу такого регулювання на стан задоволення людських потреб та інтересів.

Метою статті є встановлення сутності ефективності правового регулювання та методики виявлення її впливу на задоволення людських потреб та інтересів.

Виклад основного матеріалу. У юридичній літературі на тепер сформульовано низку загальнотеоретичних положень стосовно виявлення ефективності позитивного правового регулювання. Цій проблематиці присвячували свої праці такі дослідники, як: О. Мельник [2], В. Никитинський [1], О. Пашков [4, с. 3], Т. Пашук [5, с. 130-131], П. Рабінович [12, с. 202-205], І. Самошенко [14; 220], Ф. Фаткулін [16, с. 26], В. Федосова [17, с. 31], Д. Чечат [4, с.3], Л. Чулюкін [16, с. 26] та ін.

Відповідно до цих положень ефективність задоволення людських потреб й інтересів (Е) як одна з основних цілей позитивного правового регулювання має визначатися співвідношенням реально досягнутих показників обсягу задоволення потреб (інтересів) певних суб'єктів (Р – результат) із запланованими (цільовими) кількісними показниками (М – мета).

Отже, можемо відобразити це формулою:

$$E = P/M$$

Мета правового регулювання (мета закону) – це передбачувані і бажані для правотворчого органу результати реалізації закону [12, с. 202].

Результати здійснення правового регулювання – це встановлення соціальних наслідків (змін) реалізації, втілення в життя правової норми (закону).

Якщо конкретизувати викладені з достатньою повнотою у відповідній науковій літературі загально-теоретичні положення стосовно можливостей та методики виявлення (вимірювання) ефективності правового регулювання [1, с. 48-52; 3; 10; 11, с. 12-22; 14, с. 3-11; 15, с. 3-20] щодо предмета нашого дослідження, то необхідно вказати таке.

Визначити ефективність правового регулювання можна двома шляхами:

І. Встановленням кількісних показників стану певного явища (системи) до і після введення нових норм в дію (метод факторного аналізу), що складається з кількох стадій [14, с. 3], а саме:

1) факторизація – виявлення (відбір) тих факторів, чинників, які так чи інакше

впливають на досліджуваний стан задоволення певної загальносоціальної потреби й інтересу;

2) квантифікація вказаних факторів – визначення кількісних показників впливу кожного фактору на стан задоволення потреби й інтересу (шляхом експертного опитування);

3) визначення середнього показника ефективності – встановлення соціальних результатів внаслідок реалізації закону.

ІІ. Співвідношенням того, що склалось на підставі дії даної норми, до того, що було б, якби ця норма не діяла (логічні, психологічні та конкретно-соціологічні методи) [3, с. 104-105].

З двох наведених вище методів вимірювання ефективності впливу правового регулювання на стан задоволення потреб й інтересів саме перший може бути, як видається, застосований для вимірювання ефективності впливу позитивно-правового регулювання на стан задоволення потреб та інтересів загальносоціальних.

Однією із загальносоціальних передумов ефективності правового регулювання, як слушно зазначається в літературі [12, с. 201], є відповідність правової норми реальним потребам та інтересам тих суб'єктів, відносини між якими вона має регулювати.

Отже, наведена вище формула має бути конкретизована стосовно стану задоволення кожного з двох різновидів людських потреб та інтересів: а) власне правових та б) неправових (умовно кажучи, загальносоціальних). Адже за допомогою суто юридичних засобів власне правові потреби (інтереси) можуть бути задоволені повністю (стовідсотково), частково або взагалі не задовольнятися; а вплив правового регулювання на задоволення загальносоціальних потреб (інтересів) зазвичай обмежується лише сприянням (повним або частковим) такому задоволенню.

Прикладами власне правових потреб (інтересів), які можуть бути повністю (стовідсотково) задоволені, можуть слугувати:

- потреба в отриманні громадянства, яка задовольняється повністю з моменту набрання чинності Указом Президента України про надання громадянства;

- потреба в розірванні шлюбу, котра є цілком задоволеною з моменту набрання законної сили відповідним рішенням суду або відповідним актом РАЦСу;

- потреба у конституційному закріпленні стратегічного курсу розвитку України (на ЄС та НАТО) була повністю задоволена шляхом включення до Преамбули КУ положення про те, що «Верховна Рада України від імені Українського народу – громадян

України всіх національностей <...>, піклуючись про зміцнення громадянської злагоди на землі України та підтверджуючи європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України, приймає цю Конституцію – Основний Закон України» [8].

Випадками часткового задоволення власне правових потреб (інтересів) можуть бути:

- рішення Сихівського районного суду від 28.09.2018 р., згідно з яким потреба позивачки у розірванні шлюбу була задоволена, а потреба у поверненні дошлюбного прізвища – ні. Це було зумовлено тим, що відповідно до ч. 1 ст. 113 СКУ особа, яка змінила своє прізвище у зв'язку з реєстрацією шлюбу, має право після розірвання шлюбу надалі іменуватися цим прізвищем або відновити своє дошлюбне прізвище. А тому на день ухвалення рішення суду про розірвання шлюбу не наступив момент припинення шлюбу – день набрання чинності рішенням суду про розірвання шлюбу;

- прийняття судом рішення про встановлення батьківства щодо однієї дитини з двох чи більше дітей, стосовно яких заявник вимагав встановлення юридичного факту.

Ілюстрацією власне правових потреб (інтересів), які взагалі не задоволені, можуть виступати:

- потреба модернізації правового регулювання трудових відносин, яка вже давно існує в сучасній Україні (тобто в остаточному ухваленні ВРУ нового Трудового кодексу України), але ще й досі не задоволена (хоча відповідний законопроект був прийнятий у першому читанні) [6];

- потреба у чіткості положень ЦКУ, які стосуються поняття поширення інформації (ст. 302 ЦКУ);

- потреба у поширенні імунітету журналістів від цивільної відповідальності за дослівне відтворення матеріалу, опублікованого у пресі, на відтворення матеріалу з Інтернет-джерел, які не зареєстровані згідно із ЗУ «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні».

Що ж до неправових (умовно кажучи, загальносоціальних) потреб (інтересів), то прикладом НПА, які прийняті в інтересах громадян, проте не можуть бути досить ефективними через відсутність належних передумов для цього, є ЗУ «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25.04.2019 р. № 2704-VIII [7]. Його завданням є сприяння у задоволенні, зокрема, таких потреб (інтересів), як:

1) функціонування державної мови як інструмента об'єднання українського суспільства, засобу зміцнення державної єдності

та територіальної цілісності України, її незалежної державності і національної безпеки;

2) застосування української мови як державної на всій території України у сферах суспільного життя, визначених цим Законом, а також у міжнародному спілкуванні, під час здійснення посадовими та службовими особами представницьких функцій;

3) забезпечення розвитку української мови для зміцнення національної ідентичності, збереження національної культури, традицій, звичаїв, історичної пам'яті та забезпечення її подальшого функціонування як державотворчого чинника української нації;

4) вживання замість іншомовних українських слів, словосполучень і термінів у разі, якщо в українській мові існують рівнозначні відповідники, та підвищенні рівня обізнаності громадян щодо них.

Ці завдання не можуть бути виконані цілком повноцінно, зокрема, з огляду на те, що:

- у сучасному українському суспільстві поки що не закладено глибоких морально-духовних засад, які дозволили б належно оцінювати велику значущість рідної мови та навчати цьому майбутні покоління. Адже мова – це генетичний код нації. За нашим досвідом спілкування із теперішньою студентською молоддю Львова, вона захоплюється не стільки українськими, скільки зарубіжними творами музики, літератури, кінематографу тощо;

- державні службовці та навіть народні депутати всупереч вимогам чинного законодавства не спілкуються державною мовою.

Отже, внаслідок зазначених обставин, які мають, зрозуміло, позаюридичний характер, цей Закон здатний лише частково сприяти задоволенню перерахованих вище мовно-етнічних потреб й інтересів українського суспільства, а щодо інших закріплених у ньому потреб – не спроможний.

Ілюстрацією НПА, який повністю сприяє задоволенню неправових (загальносоціальних) потреб й інтересів, може бути, скажімо, ЗУ «Про освіту» від 05.09.2017 р. № 2145-VIII [9], який відповідає одній із таких потреб (інтересів) та зберігає основні гарантії здобувачів освіти і освітян, передбачені КУ. Зокрема, він цілковито сприяє задоволенню таких потреб та інтересів, як:

- офіційне визнання результатів неформальної та інформальної (ч. 3, 4 ст. 8) освіти. В Україні існування неформальної та інформальної освіти охоплює такі галузі: позашкільна освіта; післядипломна освіта й освіта дорослих; громадянська освіта (різнопланова діяльність громадських організацій); шкільне та студентське самоврядування (через можливість набуття

управлінських, організаторських, комунікативних та інших умінь); освітні ініціативи, спрямовані на розвиток додаткових вмінь і навичок (комп'ютерні та мовні курси, гуртки за інтересами, університети третього віку, що надають освітні послуги старшим особам). Джерелами такої освіти можуть бути книжки, газети, телебачення, Інтернет, он-лайн мережі, які створюються у віртуальному середовищі, дистанційне спілкування, музеї, школи, інститути, власний досвід, досвід друзів, родичів;

– розширення переліку можливих форм, складників та рівнів здобуття освіти, у тому числі сучасних, що краще забезпечує задоволення потреби у доступі громадян до якісної освіти (ст. 9, 10). Закріплено можливість для здобувачів і батьків вільного вибору закладів освіти, видів і форм здобуття освіти (ст. 53, 55). У наш час справді дієвими є усі форми освіти. Якщо студент хоче присвятити час виключно навчанню, то вибирає очну денну форму, а якщо він хоче поєднати навчання з роботою, то віддає перевагу очній вечірній чи заочній формам (ч. 1 ст. 9). Досить ефективними формами навчання є дистанційна (ч. 4 ст. 9), мережева (ч. 5 ст. 9), а також такі види індивідуальної форми, як екстернатна (ч. 6 ст. 9), сімейна (ч. 7 ст. 9) та педагогічний патронаж (ч. 8 ст. 9), які зручні для осіб з особливими потребами (ст. 19) та, зокрема, осіб, що проживають за кордоном. Особливо слід відзначити таку форму освіти, як інклюзивне навчання (ст. 20), що важливо з погляду виконання міжнародних зобов'язань України у сфері захисту прав і свобод громадян. Проте ще кілька років тому більшість із названих форм навчання не діяли, а тому окремі категорії людей почували себе ущемленими.

– закріплення поняття освіти дорослих, що є ширшим за післядипломну освіту та принципово важливим для забезпечення можливостей громадян адаптуватися до швидких змін, що відбуваються у сучасному світі, упродовж всього життя (ст. 18). Зокрема, надана можливість отримати вищу освіту людям похилого віку. Так, у 2018 р. житель Чернівців, якому виповнилось 70 років, став студентом юридичного факультету Чернівецького національного університету. А ще донедавна така ідея взагалі не сприймалась або оцінювалась скептично.

Отже, Закон значно розширив і полегшив можливість задоволення потреб (інтересів) людини в отриманні різних форм, складників та рівнів освіти, він слугує одним із необхідних засобів задоволення людських потреб (інтересів) у здобутті освіти.

Висновки.

Виходячи із зазначеного вище, можна зробити такі висновки. По-перше, ефективність задоволення людських потреб й інтересів (Е) як одна з основних цілей позитивного правового регулювання визначається співвідношенням реально досягнутих показників обсягу задоволення потреб (інтересів) певних суб'єктів (Р – результат) із запланованими (цільовими) кількісними показниками (М – мета).

По-друге, визначити її можна двома способами:

1) встановленням кількісних показників стану певного явища (системи) до і після введення нових норм в дію (метод факторного аналізу), що складається з кількох стадій, а саме:

а) факторизація – виявлення (відбір) тих факторів, чинників, які так чи інакше впливають на досліджуваний стан задоволення певної загальносоціальної потреби й інтересу;

б) квантифікація вказаних факторів – визначення кількісних показників впливу кожного фактору на стан задоволення потреби й інтересу (шляхом експертного опитування);

в) визначення середнього показника ефективності – встановлення соціальних результатів внаслідок реалізації закону;

2) співвідношення того, що склалось внаслідок дії даної норми, і того, що було б, якби ця норма не діяла (логічні, психологічні та конкретно-соціологічні методи).

Список використаних джерел:

1. Кудрявцев В. Н., Никитинский В. И., Самощенко И. С., Глазырин В. В. Эффективность правовых норм : монография. Москва: Юридическая литература, 1980. 280 с.
2. Мельник О. М. Правове регулювання та шляхи підвищення його ефективності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2004. 19 с.
3. Никитинский В. И. Эффективность норм трудового права. Москва: «Юридическая литература», 1971. 247 с.
4. Пашков А.С., Чечат Д.М. Эффективность правового регулирования и методы ее выявления. *Советское государство и право*. 1965. № 8. С. 3-11.
5. Пашук Т.Т. Право людини на ефективний державний захист її прав та свобод : монографія. *Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України* / редкол.: П. М. Рабінович (голов. ред.) та ін. Львів: Край, 2007. Серія І. Дослідження та реферати. Випуск 15. 220 с.
6. Проект Трудового кодексу України від 27.12.2014 р. № 1658. URL: <http://w1.c1.rada.gov>.

ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221 (дата звернення: 15.09.2020).

7. Про забезпечення функціонування української мови як державної : Закон України від 25.04.2019 р. № 2704-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19> (дата звернення: 15.09.2020).

8. Про зміни до Конституції про курс до ЄС і НАТО : Закон України від 19.02.2019 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64531 (дата звернення: 15.09.2020).

9. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 15.09.2020).

10. Рабінович П. М. Вимірювання показників ефективності юридичних гарантій законності: методичні аспекти. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2008. № 3.

11. Рабінович П. М. Ефективність юридичних норм: загальнотеоретично-поняттєвий інструмен-

тарій дослідження. *Вісник Академії правових наук України*. 2008. № 1. С. 13-22.

12. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навчальний посібник. 10-е вид., доп. Львів: Край, 2008. 224 с.

13. Рабінович П. М. Социалистическое право как ценность. Одесса: Юрид. лит, 2006. 167 с.

14. Самошенко И. С. Математический метод измерения эффективности правовых норм. *Ученые записки*. 1971. Вип. 21. С. 3-11.

15. Самошенко И. С. О результатах действия норм права. *Ученые записки*. Москва: Всесоюзный научно-исследовательский институт советского законодательства, 1970. Выпуск 20. С. 3-20.

16. Фаткулин Ф. Н., Чулюкин Л. Д. Социальная ценность и эффективность правовой нормы. Казань: Изд-во Казанского университета, 1977. 119 с.

17. Федосова В. А. Эффективность действия норм советского государственного права. Воронеж: Изд-во Воронежского университета, 1984.

Anna Nakonechna. Effectiveness of the influence of legal regulation on the satisfaction of human needs and interests

The article is devoted to the analysis of the essence of efficiency of positive legal regulation and methods of revealing its influence on satisfaction of human needs and interests. Yes, efficiency of satisfaction of human needs and interests (E) as one of the main purposes of positive legal regulation is defined as the ratio of actually achieved indicators of the volume of satisfaction of needs and interests of certain subjects (P - result) with the planned (target) quantitative indicators (M - goal), where

– the purpose of legal regulation (the purpose of the law) is the results of the implementation of the law that are predictable and desirable for the law-making body.

– the results of the implementation of legal regulation - is the establishment of social consequences (changes) of implementation, implementation of the legal norm (law).

There are two ways to determine it, namely:

1) the establishment of quantitative indicators of the state of a particular phenomenon (system) before and after the introduction of new rules (the method of factor analysis), which consists of several stages, including

I) factorization (identification) (selection) of those factors (factors) that in one way or another affect the studied state of satisfaction of a particular social need;

II) quantification (quantitative assessment) (determination of quantitative indicators of the influence of each factor on the state of satisfaction of general social needs and interests (by expert survey);

III) determination of the average efficiency indicator;

2) the ratio of what has developed as a result of this rule, to what would have happened if this rule did not work (logical, psychological and specific sociological methods).

Among them, the first was identified as one that can be used to measure the effectiveness of the impact of positive legal regulation on the state of satisfaction of needs and interests of the general social.

Also, the above formula of efficiency was specified in relation to the state of satisfaction of each of the two types of human needs and interests: a) actually legal and b) non-legal (general social)

This is due to the fact that with the help of purely legal means the actual legal needs (interests) can be met in full (one hundred percent), partially or not at all; and the influence of legal regulation on the satisfaction of general social needs (interests) is usually limited to the promotion (full or partial) of such satisfaction.

Key words: efficiency of positive legal regulation, general social needs, legal needs, factorization, quantification.